

УРАН ЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГА ДАХЬ ӨГҮҮЛБЭРИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН
БҮТЭЦ, ТҮҮНИЙГ ВЕКТОРЫН ЧАНАРЫН АНАЛОГ ЗАГВАРААР
ШИНЖЛЭХ НЬ

Б.Удвал³⁴
Д.Алтанхуяг³⁵

Abstract: In this paper, the sentences were selected from the works “Solitude” (2018) translated by Kenneth Lindy and “Gantsaardal” (1972) by S. Erdene, and a comparative analysis was conducted based on the information structure of sentences. In any language, the information structure of a text is determined by the Theme–Rheme (given - new) order within the sentence. In English, the thematic progression is typically positioned at the beginning of the sentence, followed by the rhematic (new) information, as explained by M.A.K. Halliday. In contrast, in the relatively flexible word order of Mongolian, the rhematic information consistently follows the thematic information; in other words, the rhematic information develops and expands on the basis of the theme, forming the communicative structure, as noted by D. Erdenesan.

Based on the common features of sentence information structure in the two languages, this study explores the possibility of explaining semantic transformations in translated texts by modeling invariant features through vector-based analogical models.

Түлхүүр үгс: Өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэц, М.А.К.Халлидей, онцолбор мэдээлэл, дэвсвэр мэдээлэл, $a \vec{}$, $b \vec{}$ вектор, шугаман үйлдэл

**1. Монгол хэлний дэвсвэр онцолбор мэдээлэл, тэдгээрийн бүтэц үүргийн
талаарх онол судалгаа**

Хэл бол мэдээлэл дамжуулах болон харилцахуйн гол хэрэгсэл. Мэдээлэл гэдгийг “Монгол хэлний их тайлбар толь” -д “ямар нэгэн үйл хэргийн тухай аман болон бичгээр дэлгэрэнгүй мэдээлэх явц, мэдээ дамжуулах, түгээх” (<https://mongoltoli.mn/>) гэсэн утгатай үг юм.

Харин харилцааны түвшинд мэдээлэл хэмээх үгийг дараах хоёр утгаар гол төлөв авч үздэг гэж зарим судлаач тайлбарлажээ.

1. Өдөр тутмын энгийн мэдээллийг дамжуулах мэдээлэл энэ нь энгийн утга санаа агуулсан хэд хэдэн өгүүлбэр, эшлэл, цаашилбал бүтэн эх ч байх боломжтой. Жишээлбэл: “Би даарч байна. Тэд маргааш явна.” гэх мэт. Энэ төрлийн мэдээллийн зорилго бол аливаа зүйлийг сонсгох, дуулгах, мэдээлэл дамжуулах зорилготой юм.
2. Бодит байдалд юмс үзэгдэл, хэрэг явдал тэдгээрийн харилцаа холбооны талаар шинэ соргог өргөн хүрээний мэдээлэл дамжуулах, энэ нь мөн хэд хэдэн өгүүлбэр, эшлэл, эх ч байх боломжтой юм. Жишээлбэл: Шинжлэх ухааны нэр томъёоны мэдээлэл гэх мэт. (Эрдэнэсан, 2015)

Хэлээр дамжиж байгаа мэдээллийг хэсэгчлэх, чухалчлах нь тухайн мэдээллийг ойлгомжтой болгож, үнэн зөв дамжуулах зэргээр харилцахуйн түвшинд ач холбогдолтой юм.

³⁴ Магистр, МУИС, Завхан дахь БМТС, ORCID: 0009-0007-9880-9906

³⁵ PhD, МУИС, Завхан дахь БМТС, ORCID: 0009-0007-5839-5243

Судлаач Д.Эрдэнэсан “хэл бүрт мэдээллийг чухалчлах, хэсэглэх арга хэлбэр өөр өөр байдаг ч хэлний нийтлэгийн хувьд, үгийн өргөлт, өгүүлбэр дэх үгсийн дараалал бол дэвсвэр мэдээллийг ялгаруулж өгдөг үндсэн хоёр арга мөн гэж тайлбарлаад монгол хэлний үгсийн энгийн сул дараалалд онцолбор мэдээлэл нь ямагт дэвсгэр мэдээллийн ард байрлана” гэжээ. (Эрдэнэсан, 2015) Орчин цагийн монгол хэлэнд мэдээллийн бүтэц, шинэ хуучин мэдээллийн ялгаа заагийн талаарх зарим асуудлыг Б.Пүрэв-Очир, Г.Жамбалсүрэн, Э.Дашдондог, З.Гулиранз, М.Базаррагчаа нарын зэрэг эрдэмтэд өгүүлбэрийн түвшинд судалсан байдаг.

М.Базаррагчаа, Б.Пүрэв-Очир нар мэдээллийн бүтцийн хоёр бүрдүүлбэрийг дэвсвэр ба онцолбор гишүүн гэж нэрлэсэн бол Г.Жамбалсүрэн сэдэх мэдээлэл-шинэ мэдээлэл гэж нэрлэсэн байна. Мэдээллийн бүтцийг өгүүлбэрийн түвшинд оросын судлаач Ч.Ч. Ковтунова “Тема-Рема”-ийн тухай ойлголт нэр томьёо бол өгүүлбэрийн доторх үгсийн байр чөлөөтэй орос мэт хэлэнд дээрх нэр томьёо тохиромжтой, харин өгүүлбэр доторх үгсийн байр харьцангуй тогтвортой хэлэнд “коммуникативная перспектива” (Мэдээллийн харилцааны чиглэл) “коммуникативный фокус”(Мэдээллийн харилцааны онцлол) гэх зэрэг ойлголт нэр томьёо тохиромжтой гэж тэмдэглэсэн нь монгол хэлэнд ч бас учир холбогдолтой юм хэмээн Б.Пүрэв-Очир, З.Гулираанз нар бичсэн байна. (Пүрэв-Очир, Гулираанз, 1993)

“Эх”-ийн мэдээллийн бүтцийн судалгааны талаар Чехийн хэл шинжээч Ф.Данеш, Оросын хэл шинжээчид Н.Д. Митрофанова, Т.Б. Одинцова, Н.Н.Метс зэрэг эрдэмтэд утга зохиолын хэл найруулгын янз бүрийн хэв маяг бүхий “Эх” – ийг судалж тодорхойлсны эцэст эхийн мэдээллийн бүтэц бол түүнийг бүрдүүлэгч нэгжүүдийн мэдээллийн бүтцийн хоорондын уялдаат залгамжит чанараар нөхцөлддөг гээд харин өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэц нь түүний дэвсвэр онцолбор гишүүний харьцаагаар илэрдэг гэжээ.

Тэгэхээр эхийн бүрдүүлбэрүүдийн эхний өгүүлбэрийг суурь өгүүлбэр гэх бөгөөд суурь өгүүлбэр нь дараа дараачийн өгүүлбэрүүдийн мэдээллийн бүтцийг нөхцөлдүүлэх бөгөөд өгүүлбэр бүрийн онцолбор гишүүн дараах өгүүлбэрийнхээ дэвсвэр мэдээлэл болох замаар хоорондоо холбогдож “Эх”-ийн мэдээллийн бүтцийг өргөжүүлэн дэлгэрүүлдэг болох нь харагдаж байна.

Судлаач Б.Пүрэв-Очир, З.Гулираанз нар “Монгол хэлний өгүүлбэр зүйн онол – практикийн зарим асуудал” номдоо монгол хэлний утга зохиолын хэлний найруулгын олон хэв маягт **шугаман цуваа бүтэц, цацраг маягийн бүтэц, үүсмэл дэвсвэр гишүүнтэй цуваа бүтэц** гэсэн гурван хэв маягийн мэдээллийн бүтцийг түгээмэл тохиолддог гэж тодорхойлсноос **шугаман цуваа бүтэц** нь М.А.К.Халлидейн өгүүлбэр дэх мэдээллийн бүтцийн тодорхойлолттой ойролцоо байна.

М.А.К. Халлидей өгүүлбэрээр илрэх мэдээллийн бүтцийг сэдвийн бүтэц (Thematic structure), мэдээллийн бүтэц (informational structure) гэж ангилсан нь Прагийн хэл шинжлэлийн дэгийнхний ангилалтай мөн нийцдэг. М.А.К. Халлидей болон Прагийн дэгийнхний FSP буюу “Functional Sentence Perspective” -ийн талаарх судалгаа нэлээд дэлгэрсэн байдаг.

Монгол судлаачдын монгол өгүүлбэр дэх шугаман цуваа бүтцийг М.А.К. Халлидейн өгүүлбэр дэх мэдээллийн бүтэц (textual metafunction)-тэй зэрэгцүүлэн англи монгол өгүүлбэрийн мэдээлэлд шинжилгээ хийх боломжтой юм. **Шугаман цуваа бүтэц** нь эх болон өгүүлбэрийн онцолбор гишүүд нь дараах цогцолбор болон өгүүлбэрийн дэвсвэр мэдээлэл болдог хэв маяг юм.

Энэ хэв маягийг оросын эрдэмтэн Г.Я. Солганик мэдээллийн бүтцийн гинжин холбоо нэрлээд дараах жишээгээр тайлбарлажээ.

... Миний өвөг эцгийн жинхэнэ нэрийг Магсаржав гэдэг, харин олны дунд Магсар хурц гэж алдаршсан юм. Хурц гэдэг нь түүний бичгийн эрдэмд боловсорсныг үнэлсэн цол юм. Энэ цолыг Богд хаант монгол улсын засгийн газраас түүнд олгожээ.

Энэ цогцолбор 3 өгүүлбэрээс бүрдсэн бөгөөд эхний өгүүлбэр дэх дэвсвэр мэдээлэл нь “...Миний өвөг эцгийн нэр” онцолбор мэдээлэл нь “Магсаржав гэдэг, харин олны дунд Магсар

хурц гэж алдаршсан юм” энэ онцолбор мэдээлэл хоёр дахь өгүүлбэрт дэвсвэр болж “бичгийн эрдэмд боловсорсныг үнэлсэн цол” гэсэн шинэ онцолбор мэдээллээр өргөжиж тэр нь дахиад дараагийн өгүүлбэрийн дэвсвэр мэдээлэл болсноор өгүүлбэрүүд хоорондоо цуваа гинжин холбоогоор холбогдсон гэж үзнэ гэжээ.

Д – О – Д – О – Д ... гэх мэт

2. Англи хэлний эх ба өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийн онол судалгаа

‘Functional Sentence Perspective’ буюу өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг англи хэлэнд нэлээд эртнээс судалж эхэлсэн байна.

1844 онд ‘The order of words in the ancient languages compared with that of the modern languages’ нэртэй анхны судалгааны бүтээл гарч байсан бол 1751 онд Жеймс Харрис англи хэлний тодорхой буюу тодорхой бус ялгац гишүүний хэрэглээг тайлбарлахдаа өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэц шинэ хуучин мэдээллийн зааг ялгааны талаар мөн дурдсан байдаг. (https://upload.wikimedia.org/The_order_of_words_in_the_ancient_languages_compared_with_that_of_the_modern_languages.pdf)

Англи хэлний өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтэц мэдээллийн дарааллын судалгаанууд дундаас дэвсвэр мэдээллийн талаарх М.А.К. Халлидейн тодорхойлолт илүү их дэлгэрсэн тодорхойлолт юм. Халлидей өгүүлбэрийн мэдээллийн чиглэл, шилжилтийн дарааллыг G+N N+G / G + N + G +N байх боломжтой гэж томъёолсон (Halliday, 1967/1985) нь монгол хэлний дэвсвэр онцолборын дараалалтай ижил байр суурьтай тайлбар юм.

Халлидейн өгүүлбэрийн бүтцийн тайлбарт дараах **гурван өөр зэрэгцээ функциональ бүтэц байдаг.**

1. **Тусах байдал;** Төсөөлөх бүтэц (Transitivity; Ideational metafunction)
2. **Баймж хэлбэр;** Харилцах бүтэц (Mood; Interpersonal metafunction)
3. **Дэвсвэр Онцолбор;** Мэдээллийн бүтэц (Theme–Rheme; Textual metafunction)

Textual metafunction буюу өгүүлбэрээр илрэх мэдээллийг тэрээр сэдвийн бүтэц буюу (thematic structure), мэдээллийн бүтэц буюу (informational structure) гэсэн хоёр бүтцээр тайлбарладаг.

Мэдээллийн энэ хоёр ерөнхий бүтцийг өгүүлбэрийн мэдээллийн гол үндсэн бүтэц гэдэгт Халлидей болон Прагийн судлаачид санал нэгддэг. Харин Халлидейн үзэл онолоор бол өгүүлбэр дискурсын бүтэц зохион байгуулалт буюу хэн хэзээ хэрхэн гэсэн асуултад хариулагдах уялдаат байдлаараа нэгдмэл байх хэдий ч сэдвийн бүтэц, мэдээллийн бүтцээрээ нэгдмэл бус салангид нэгжүүд юм.

Өгүүлбэрийн эхэнд байх сегментийг сэдэв буюу үндсэн санаа (theme) гэж нэрлээд энэ нь тухайн өгүүлбэр юуны тухай болохыг илэрхийлнэ гэжээ. Сэдэв буюу үндсэн санаа (theme) дараах хоёр үүрэгтэй.

1. Өмнөх өгүүлбэртэйгээ холбогдох, өөрөөр хэлбэл өмнөх өгүүлбэрийн дискурс буюу харилцааны процессын уялдаа холбоог хадгалах
2. Дараагийн өгүүлбэртэй холбогдох, өөрөөр хэлбэл дараагийн шинээр үүсэх өгүүлбэрт цааш үргэлжлэх утга санааны уялдаа холбоог хөгжүүлэх

М.А.К. Халлидей, Стивен Хокингийн “A Brief History of Time/ Цаг хугацааны товч түүх” зохиолоос дараах өгүүлбэрийг авч сэдвийн бүтэц (thematic structure), мэдээллийн бүтцийн (informational structure) загвараар задалж тайлбарласан байна.

Theme/ дэвсвэр → **rheme/ онцолбор** →
In Ptolemy's model provided a reasonably accurate system for predicting the positions of heavenly bodies in the sky,

In Ptolemy's model – гишүүн өгүүлбэрийн түвшинд юуг буюу ямар сэдвийг мэдээлэх гэж байгаагаар тодотгож өгүүлбэрийн эхэнд байрлуулсан тул сэдэв үндсэн санаа буюу (theme) болж байна.

provided a reasonably accurate system for predicting the positions of heavenly bodies in the sky, - нь мэдээлэл илгээгч сэдэв үндсэн санааны талаар өгч байгаа шинэ мэдээлэл юм. Энэ хэсэг бол мэдээллийн бүтцийн хамгийн чухал хэсэг яагаад гэвэл тухайн мэдээллийн хамгийн гол мэдээллийг агуулж байна. Ийм учраас rheme буюу шинэ мэдээлэл бүхий хэсэг нь өгүүлэмжийн харилцааны зорилгыг бүрэн биелүүлж чаддаг хэмээн тайлбарлажээ.

3. Онцолсон болон үл онцолсон дэвсвэр

Мэдээллийн бүтцийн онцолсон (marked) /үл онцолсон (unmarked) дэвсвэр нь орчуулгын салбарт нэлээд чухал ач холбогдолтой зүйл юм. Учир нь үүнийг зөв ойлгосноор тухайн мэдээлэл илгээгчийн мэдээллийн гүн гүнзгий утга агуулгыг бүрэн ойлгож дамжуулах боломжтой юм. Өгүүлбэр нь өгүүлэгдэхүүн, өгүүлэхүүн, тусагдахуун, гүйцээвэр, тодотгол гэсэн элементүүдээс тогтдог. Халлидейн загварт эдгээр өгүүлбэрийн элементүүдийн хамгийн эхэнд байрлаж байгаа нь дэвсвэр мэдээлэл болдог ажээ.

Мөн дэвсвэр мэдээлэл гүн гүнзгий утга агуулгатай байдаг. Учир нь мэдээлэл илгээгчийн мэдээллийн чиглэлийг тодорхойлж өгдөг гэж зарим орчуулга судлаачид үздэг. (Mona Baker, 2006.p.121)

Аливаа хэлнүүдэд эхийн мэдээллийн бүтэц нь өгүүлбэр доторх дэвсвэр онцолбор мэдээллийн бүтэц зохион байгуулалтаар тодорхойлогддог гэж олонх хэл судлаачид тайлбарладаг. Тэдний тайлбар ихэвчлэн өөрсдийнх нь хамгийн сайн мэддэг хэлнээ суурилсан байдаг. Халлидейн тайлбар бол англи хэл дээр суурилдаг бөгөөд түүний онцолсон, үл онцолсон дэвсвэр мэдээллийн талаарх тодорхойлолт нэлээд түгээмэл бөгөөд олон орны хэл судлаачид өөр өөрийн үндэсний хэлний баримтад онцолсон, үл онцолсон дэвсвэрийн загвараар өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг шинжилсэн байдаг.

Үл онцолсон дэвсвэр нь хэлзүйн бүтэц дэх өгүүлэгдэхүүн гишүүнээр ихэвчлэн илэрдэг. Halliday (1994.p.44) Өөрөөр хэлбэр нэр үг, төлөөний үгээр ихэвчлэн илэрч үйлийн эзэн дэвсвэр мэдээлэл болдог. Энэ бүтэц бол нэлээд энгийн хялбар бүтэц бөгөөд англи монгол хэлнээ ижилхэн байдаг.

Жишээ нь:

Хүснэгт 1

Үл онцолсон дэвсвэр	Онцолбор
Даш өвгөн	бол энэ тухай сонсох ч дургүй байлаа.

(С.Эрдэнэ. Ганцаардал.1972)

Хүснэгт 2

unmarked theme	Rheme
Dash	did not want to hear anything about that.

(Kenneth Linden. Solitude. 2018)

Онцолсон дэвсвэр гэдэг нь нэр үг болон тэмдэг нэрээр илэрсэн өгүүлэгдэхүүн гишүүн биш, орон цаг заасан байц гишүүн болон өөр бусад гишүүдээр илэрдэг бөгөөд монгол англи хэлэнд нийтлэг байх тохиолдол бас байдаг.

Жишээ нь:

Хүснэгт 3

онцолсон дэвсвэр	онцолбор
Тэгэвч өдөр хоног өнгөрөх тусам	нүүх суух яриа тасрахаа байж,.
ялангуяа залуу үеийнхэн бол	шинэ газар очиж ямар нэг хот суурин байгуулан шилэн цонхтой байшинд морилж үнээгээ цахилгаанаар саах хүртэл үлгэр шиг юм ярилцах болов

(С.Эрдэнэ. Ганцаардал.1972)

Хүснэгт 4

marked theme	rheme
But as more days and nights passed,	the discussion over whether to move or stay began to break down,
especially when young members	began to tell fairy tale stories about going to a new area and establishing a city of houses with glass windows and milking their cows by electricity.

(Kenneth Linden. Solitude. 2018)

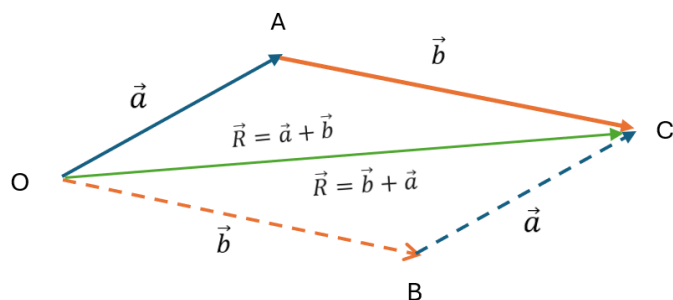
Дэвсвэр мэдээлэл хаана төгсөж онцолбор мэдээлэл хаанаас эхэлж байгааг зааглаж ялгах нь хэл судлаачдын хувьд нэлээд ярвигтай асуудал байсаар байгаа боловч ихэнх судлаачид Халлидейн онцолсон үл онцолсон дэвсвэр мэдээллийн талаарх тайлбарыг хүлээн зөвшөөрдөг. Дэвсвэр мэдээллийн хязгаарыг хэрхэн тогтоох талаар Халлидейн онцолсон үл онцолсон дэвсвэрийн судалгааг өргөжүүлэн олон гишүүнтэй холимог нийлмэл өгүүлбэрт гишүүн өгүүлбэр гол өгүүлбэрийн харьцаагаар тайлбарлаж грек цагаан толгойн α^{β} / β^{α} тэмдэгтүүдийг ашиглан загварчилсан судалгаанууд мөн нэлээд байдаг.

4. Орчуулгын инвариант чанар ба векторын аналог загвар

Инвариант чанар гэдэг нэр томъёо нь математикийн шинжлэх ухаанд хувьсах хэмжигдэхүүнүүдийн үйлчлэлээс үл хамааран хувиралгүй хэвээр хадгалагдан үлдэх чанарыг хэлдэг. Орчуулгын үр дүнд бий болсон орчуулгын бичвэр ба эх бичвэр хоёрт хувиршгүй үлдэх зүйлийг орчуулга судлалд инвариант чанар гэж нэрлэдэг. (Хосбаяр, Төгөлмаа & Ариунаа, 2015) Зохиогчийн илэрхийлж буй санаа, тухайн хэлээр яригч ард түмний соёл нь бичвэрийн утгаар дамжин өөр хэл соёл бүхий уншигчид хүрдэг.

Тэгэхээр эх бичвэр, орчуулгын бичвэр хоёрын утга ижил байх нь инвариант чанар юм. Орчуулгын бичвэр дэх инвариант чанарыг векторын чанарын аналог загваруудад орлуулж өгүүлбэрийн утгын хувиргалыг тайлбарлая.

$a^{\rightarrow} + b^{\rightarrow} = b^{\rightarrow} + a^{\rightarrow}$ энэ томъёо бол аналитик геометрт үйлдлийн дарааллыг өөрчилсөн ч үр дүн өөрчлөгдөхгүй байх чанар юм.

$(OA)^{\rightarrow}$ чиглэлтэй хэрчим бол a^{\rightarrow} вектор. $(AC)^{\rightarrow}$ чиглэлтэй хэрчим бол b^{\rightarrow} вектор.

Тэгэхээр эдгээр коллинеар биш векторуудаар талаа хийсэн параллелограммын диагональ OC нь энэ хоёр векторын нийлбэр гэж тодорхойлогдоно.

$(OB)^{\rightarrow}$ чиглэлтэй хэрчим бол b^{\rightarrow} вектор. $(BC)^{\rightarrow}$ чиглэлтэй хэрчим бол a^{\rightarrow} вектор.

Мөн эдгээр коллинеар биш векторуудаар талаа хийсэн параллелограммын диагональ OC векторын нийлбэр гэж тодорхойлогдоно. Чиглэлтэй хэрчмүүдийн хувьсах хэмжигдэхүүний байрлал өөрчлөгдсөн ч утгын инвариант чанар өөрчлөгдөөгүй.

4.1 Англи, монгол энгийн өгүүлбэрийн харьцуулсан задлал

Орчуулгад хувьсах хэмжигдэхүүн болох өгүүлбэрийн гишүүдийн байр солиход утга өөрчлөгдөхгүй байх тохиолдол дараах жишээнээс харагдаж байна. Орчуулагч өгүүллэгийн эхний хэсгийн энгийн монгол өгүүлбэрийг англи хэлний мөн энгийн өгүүлбэрээр дараах байдлаар орчуулжээ.

Манайхан хаврын эхээр нутгаа орхин нүүж эхлэв. (С.Эрдэнэ. Ганцаардал.1972)

Our people began to move from our homeland at the beginning of spring.

(Kenneth Linden. Solitude. 2018)

Манайхан хаврын эхээр нутгаа орхин нүүж эхлэв.

Энэ өгүүлбэр нь энгийн нийлмэл өгүүлбэр бөгөөд мэдээллийн бүтцийг задлахад Дэвсвэр + Онцолбор гэсэн шугаман цуваа загвараар задарч байна.

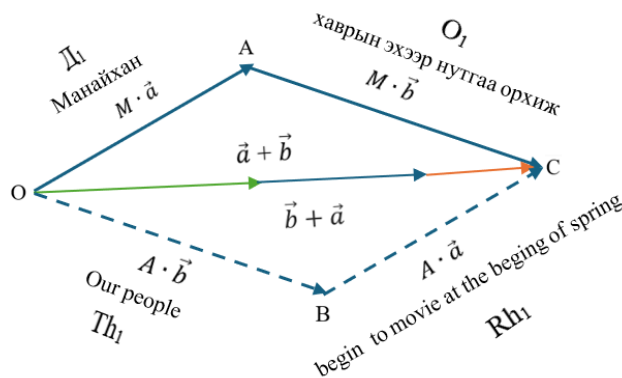
Our people began to move from our homeland at the beginning of spring.

Англи хувилбарыг мэдээллийн бүтцээр задлахад Халиедейн томьёолсон G+N N+G гэсэн мэдээллийн бүтэц гарч ирж байна. (Halliday, 1967/1985)

Монгол англи өгүүлбэрүүд хоёулаа нэг өгүүлэгдэхүүн, нэг өгүүлэхүүнтэй энгийн өгүүлбэрүүд бөгөөд англи өгүүлбэр SVO бүтэцтэй монгол өгүүлбэр SOV бүтэцтэй байна.

Англи, монгол өгүүлбэрүүдийн дэвсвэр/theme мэдээллүүд ижилхэн үл онцолсон дэвсвэрүүд, өөрөөр хэлбэл, *our people* – англи өгүүлбэрийн subject бол *манайхан* -монгол өгүүлбэрийн өгүүлэгдэхүүн гишүүн болох нь хэлзүйн дүрмийн хувьд харагдаж байна.

Тэгэхээр монгол англи хэлний энгийн нийлмэл өгүүлбэрүүд нь өгүүлбэрийн бүтэц хэлзүйн дарааллын хувьд ялгаатай хэдий ч дэвсвэр мэдээллийн нийтлэг онцлогоос хамаарч мэдээлэл дамжуулах дараалал нь ижил байгаа тул дээрх хоёр өгүүлбэрийг векторын байр солих чанараар $|a^{\rightarrow} + b^{\rightarrow} = b^{\rightarrow} + a^{\rightarrow}|$ загварчлан дараах байдлаар тайлбарлаж болох юм.

$(OA) \vec{=} \text{манайхан} - Ma \vec{=} (D_1) (AC) \vec{=} \text{хаврын эхээр нутгаа орхин нүүж эхлэв} - Mb \vec{=} (O_1)$
 $(OB) \vec{=} \text{our people} - Aa \vec{=} (Th_1) (BC) \vec{=} \text{began to move at the beginning of spring} - Ab \vec{=} (Rh_1)$

Монгол өгүүлбэрийн үндсэн санаа дэвсвэр O цэгээс эхэлж A цэгт хүрээд дууссан бол шинэ мэдээлэл A цэгээс эхэлж C цэгт дуусаж байна тэгэхээр нийлбэр вектор буюу өгүүлбэрийн утга нь үндсэн санаа эхэлсэн O векторын эхлэлээс шинэ мэдээлэл дууссан C цэг хүртэлх чиглэлтэй хэрчмээр дүрсэлсэн вектор тул нийлбэр вектор нь OC юм

Англи өгүүлбэрийн үндсэн санаа theme мөн O цэгээс эхэлж B цэгт дуусаад шинэ мэдээлэл Rh нь B цэгээс эхэлж C цэг дээр дуусаж байна. Энэ хоёрын нийлбэр вектор нь мөн OC юм. Эндээс харахад англи монгол хэлний энгийн хүүрнэх өгүүлбэрийн мэдээлэл дамжуулах чанарыг векторын байр солих чанар болон гурвалжны дүрмээр тайлбарлаж болж байна.

4.2 Олон байц гишүүнтэй энгийн дэлгэрэнгүй монгол өгүүлбэр ба энгийн, холимог, хавсарсан нийлмэл өгүүлбэрээс бүрдсэн англи цуваа өгүүлбэрийн харьцуулсан задлал

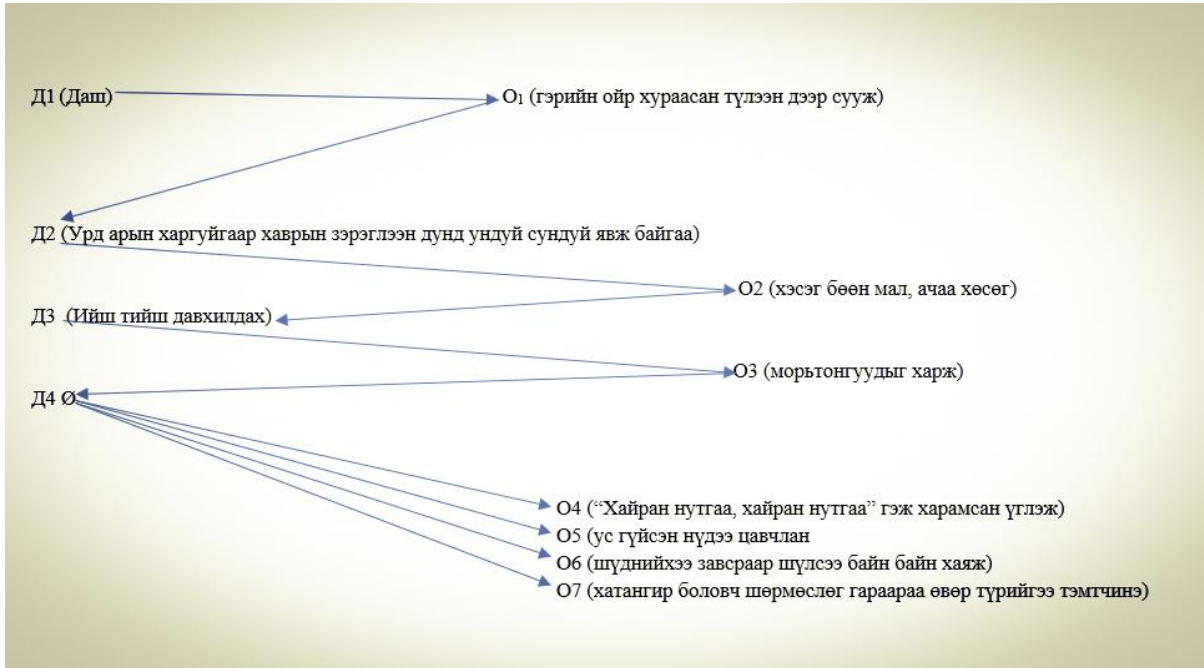
Орчуулагч эх бичвэрийн олон гишүүнт энгийн дэлгэрэнгүй өгүүлбэрийг дэлгэрүүлж энгийн, холимог нийлмэл, хавсарсан нийлмэл өгүүлбэрээс бүрдсэн /sentence sequence/ буюу богино текст болгон орчуулжээ. Эх өгүүлбэр болоод орчуулгын хувилбар хоёулаа олон гишүүнтэй олон төрлийн мэдээлэл дамжуулж байгаа дэлгэрэнгүй өгүүлбэр байна.

Хэрэв дэвсвэр онцолбор хоёр ердийн дараалалд, өөрөөр хэлбэл мэдээлэл нь дэвсвэрээс онцолборг өрнөхөөр байрласан тохиолдлыг хэвийн, дундаж тогтсон дараалал гэж нэрлэсэн прагийн хэл шинжээчдийн тодорхойлолтыг судлаач Д.Эрдэнэсан тодруулж энэ тохиолдолд дэвсвэр мэдээлэл нь ердийн дараалал буюу шууд дараалал бүхий өгүүлэгдэхүүн юм уу өгүүлэгдэхүүний бүлгээр илэрдэг бол, онцолбор мэдээлэл нь өгүүлэхүүн юм уу өгүүлэхүүний бүлгээр илэрч болно. Өөрөөр хэлбэл эхний өгүүлбэрийн онцолбор дараагийн өгүүлбэрийн дэвсвэр болж сүлжин байрлаж байна гээд “дэвсвэр мэдээлэл энгийн шугаман дарааллаар өргөжих” хэлбэр хэмээн загварчилжээ. (Эрдэнэсан, 2015)

“Дэвсвэр мэдээлэл энгийн шугаман дарааллаар өргөжих” загвараар дараах өгүүлбэрийг задалж үзье. /зураг 3/

Даш гэрийн ойр хураасан түлээн дээр сууж урд арын харгуйгаар хаврын зэрэглээн дунд ундуй сундуй явж байгаа хэсэг бөөн мал, ачаа хөсөг ийш тийш давхилдах морьтонгуудыг харж “Хайран нутгаа, хайран нутгаа” гэж харамсан үглэж ус гүйсэн нүдээ цавчлан шүднийхээ завсраар шүлсээ байн байн хаяж хатангир боловч шөрмөслөг гараараа өвөр түрийгээ тэмтчинэ. (С.Эрдэнэ. Ганцаардал.1972)

Зураг 3

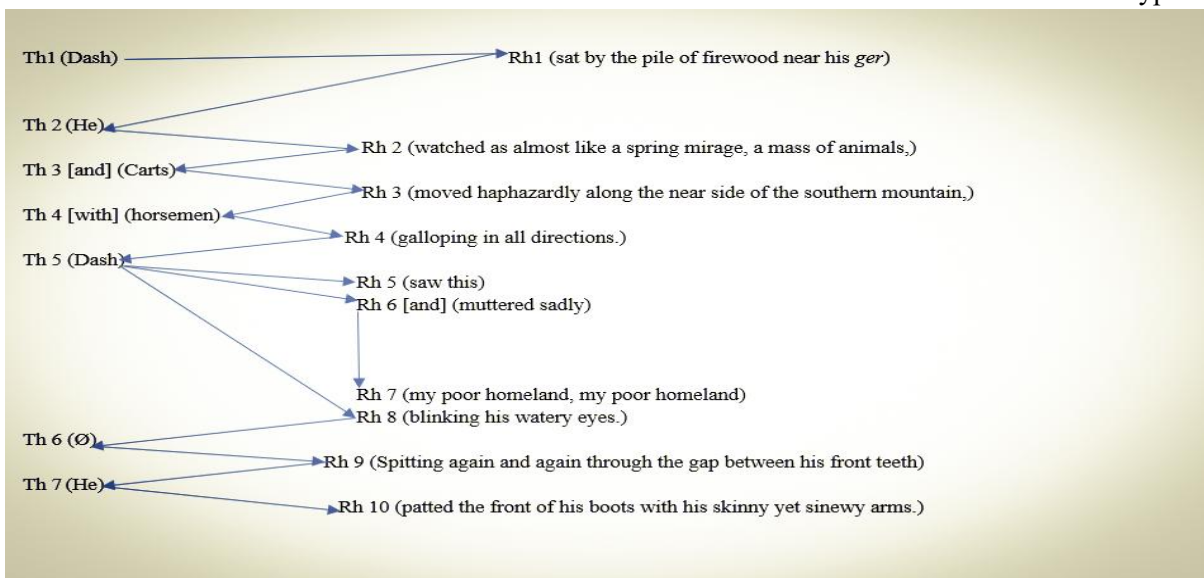

Англи орчуулгын өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг ажиглахад прагийн хэл шинжлэлийнхний тодорхойлсны дагуу дэвсвэр онцолбор хоёр ердийн дараалалд байгаа нь монгол эхтэй адил “Дэвсвэр мэдээлэл энгийн шугаман дарааллаар өргөжих” загвараар мэдээллийн бүтцийг задалж болохоор байна. /зураг 4/

Dash sat by the pile of firewood near his ger. He watched as, almost like a spring mirage, a mass of animals and carts moved haphazardly along the near side of the southern mountain, with horsemen galloping in all directions. Dash saw this and muttered sadly, “My poor homeland, my poor homeland,” blinking his watery eyes. Spitting again and again through the gap between his front teeth, he patted the front of his boots with his skinny yet sinewy arms.

(Kenneth Linden. Solitude. 2018)

Зураг 4

Англи, монгол хэлний NP_1+P+NP_2 бүтэц дэх харьцаа заасан P нэгжийг хоёр хэлэнд хэрхэн орчуулах талаар хийсэн судалгааны ажлаараа дамжуулан судлаач Ц.Отгонсүрэн орчуулах дараалал буюу аргачлалыг ерөнхий хэл шинжлэлийн үүднээс тайлбарласан бөгөөд энэ нь хэлний шаталсан хэлбэрийг мөчирлөсөн бүтцээр илүү нарийн тайлбарласан байна.

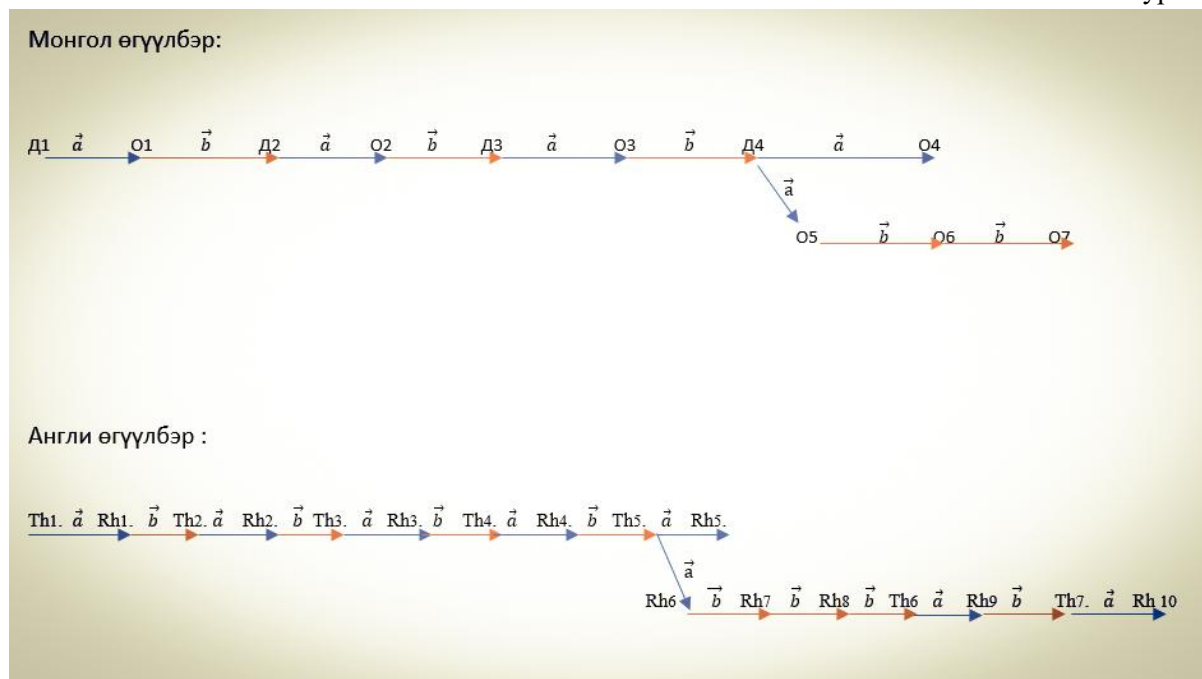
Мөн хэлний гүн болон өнгөн бүтцийн шаталсан хэлбэр, хэлний илэрхийлэгдэх байдал, мэдээллийн урсгалын дараалсан шугаман хэлбэрийн талаар гаднын хэл судлаачид дараах байдлаар тайлбарладаг.

Хэл бол шаталсан бүтэцтэй (Noam Chomsky, 1957; 1965) энэ нь өгүүлбэр зүй болон утгын бүтэц нь шаталсан байдлаар илэрдэг гэсэн бол хэл бол илэрхийлэгдэх байдлаараа шугаман бүтэцтэй (Saussure, 1916) гэж тайлбарласан байдаг. М.А.К. Халлидейн хувьд хэл бол авиа, үг, өгүүлбэрийн түвшинд дотоод бүтэцдээ шаталсан байдаг боловч мэдээллийн урсгал (discourse flow) талаасаа дараалсан шугаман шинжтэй тийм болохоор хэлэнд шаталсан бүтэц ч бий, шугаман бүтэц ч бий гэж тайлбарласан байна. (Halliday & Hasan, 1976)

Дээрх англи орчуулга, монгол эх хоёрыг мэдээллийн бүтцээр задалж загварт оруулахад аль аль нь шаталсан дотоод (internal hierarchical structure) бүтэцтэй харагдаж байгаа хэдий ч мэдээллийн урсгал, мэдээлэл илэрхийлэх хэлбэрээрээ дараалсан шугаман хэлбэрээр илэрч байна.

Мэдээллийн урсгалыг чиглэлтэй хэрчим буюу вектороор дүрсэлж харуулбал дараах байдлаар харагдаж байна. /зураг 5/

Зураг 5

Коллинеар цэгүүд = өгүүлбэрийн дараалал

Чиглэлтэй шулуун = мэдээллийн урсгал

Орчуулга болон эх хувилбарт мэдээлэл хоёулаа **дэвсвэр мэдээлэл + онцолбор мэдээлэл + дэвсвэр + онцолбор ...** гэсэн загвараар сүлжилдэн илэрч байгаа тул векторын коллинеар чанараар тайлбарлаж болох юм. Учир нь нэг чиглэл, шугаман бүтэц, тасралтгүй дараалал бол векторын коллинеар чанарын геометр утга юм.

Эндээс харахад орчуулгын инвариант чанар нь текст хэдий урт болсон ч мэдээллийн үндсэн чиглэл өөрчлөгдөөгүй. Халлейдейн тодорхойлсон theme progression буюу мэдээллийн логик урсгал өөрчлөгдөөгүй байгаагаар илэрч байна.

Хоёр вектор $a \vec{=} (a_1, a_2)$, $b \vec{=} (b_1, b_2)$ коллинеар байх нөхцөл: $a_1/b_1 = a_2/b_2$; ($b_1, b_2 \neq 0$)

ДҮГНЭЛТ

Энэ ажлаараа бид монгол хэлнээс англи хэл рүү хөрвүүлсэн уран зохиолын орчуулгаас монгол хэл дээрх эхийн энгийн өгүүлбэр болон олон гишүүнт энгийн өгүүлбэрийн мэдээллийн бүтцийг шугаман цуваа загвараар, англи орчуулгын холимог болон хавсарсан нийлмэл өгүүлбэрээс бүрдсэн богино хэмжээний текстийг М. А. К. Халлидейн өгүүлбэр дэх мэдээллийн бүтэц (textual metafunction), Прагийн хэл шинжээчдийн тодорхойлсон мэдээлэл нь дэвсвэрээс онцолборт өрнөхөөр байрласан хэвийн, дундаж тогтсон дараалал, монгол судлаачдын мэдээлэл энгийн шугаман дарааллаар өргөжих загвараар задалж үзэхэд англи монгол өгүүлбэрийн мэдээллийн логик урсгал ижил байна.

Мөн хоёр хэлний нэг өгүүлэгдэхүүнтэй энгийн өгүүлбэрийн мэдээллийн урсгалыг векторын байр солих чанараар $a \vec{+} b \vec{=} b \vec{+} a \vec{}$ загварчлан тайлбарлах боломжтой бол олон гишүүнтэй дэлгэрэнгүй өгүүлбэрийг векторын коллинеар чанараар тайлбарлах боломжтой юм.

Орчуулгын заах арга зүйн хувьд оюутанд дэвсвэр мэдээлэл ба онцолбор мэдээллийн тохиромжтой харьцааг хадгалах, зааг ялгааг нь зөв тогтоож сурахад нь чухал бөгөөд үүний үр дүнд оюутан дамжуулсан мэдээллийг, орчуулж буй хэлнээ зөв дарааллаар ойлгомжтой байрлуулж сурах юм.

Энэ судалгааны ажил цаашдаа хиймэл оюун ухаанд монгол хэлний найруулга зүйн зохистой хувилбар, монгол хэлний мэдээлэл дамжуулах хэлбэрүүдийн онцлогийг зөв өгөгдлөөр програмчлах ажилд хувь нэмэр оруулах боломжтой юм.

НОМ ЗҮЙ

1. Пүрэв-Очир Б. Гулираанз З. (1993). Монгол хэлний өгүүлбэрзүйн онол практикийн зарим асуудал. Улаанбаатар.
2. Эрдэнэсан Д. (2015). Монгол хэлний эхийн онол судалгаа. Улаанбаатар.
3. Отгонсүрэн Ц. (2025). Англи, монгол хэлний NP₁+P+NP₂ бүтэц дэх харьцаа заасан P нэгж тэдгээрийн нийтлэг шинж. Улаанбаатар.
4. Эрдэнэ С. (1972) Нарантогоруу. Улаанбаатар.
5. Susanne Eggins. (2004). An introduction to Systematic Functional Linguistics. New York.
6. Jakobson R. (1996). Structure and Language and its Mathematical aspects, Proceedings of Symposia of Applied Mathematics, American Math Society.
7. Halliday, M.A.K., & Matthiessen, C. (2004). *An Introduction to Functional Grammar* (3rd ed.).
8. Saussure, F. (1916). Course in General Linguistics.
9. www.wordswithoutborders.org
10. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt17kk81z>
11. <https://mongoltoli.mn/>

https://upload.wikimedia.org/The_order_of_words_in_the_ancient_languages_compared_with_that_of_the_modern_languages.pdf